SCIENTIFIC CONFERENCE OPEN PROCEEDINGS
Global Academic Knowledge Repository

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ИЖТИМОИЙ ЖИҲАТДАН ХАВФЛИ АҲВОЛДА БЎЛГАН ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР БИЛАН ИШЛАШ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Қаҳрамонов Озодбек Толмасович
Турсунова Марҳабо Баходировна
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси курсанти
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти
кафедраси ўқитувчиси, подполковник

https://doi.org/10.5281/zenodo.23498414

АННОТАЦИЯ: Мазкур мақолада профилактика инспекторларининг ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганлар билан ишлаш фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асослари, мавжуд муаммолари ва уни такомиллаштириш йўналишлари тадқиқ этилган. Ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганларни эрта аниқлаш, уларга нисбатан якка тартибдаги профилактика ишини ташкил этиш, ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этиш ҳамда ижтимоий-педагогик реабилитация чораларини амалга ошириш масалалари таҳлил қилинган. Шунингдек, болаларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш билан вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ўртасидаги узвий боғлиқлик асослаб берилган. Амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, жумладан, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги, «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги ҳамда «Болаларни зўравонликнинг барча шаклларидан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонунлар нормалари таҳлил қилинган. Мақолада профилактика инспектори фаолиятида эрта аниқлаш, хавф даражасини баҳолаш, идоралараро ахборот алмашинуви, индивидуал профилактика ва ижтимоий реабилитацияни ягона профилактик алгоритм асосида ташкил этиш бўйича илмий-амалий таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: профилактика инспектори, вояга етмаганлар, ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳвол, назоратсизлик, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, якка тартибдаги профилактика, ижтимоий-педагогик реабилитация, болалар ҳуқуқлари, зўравонлик профилактикаси, виктимологик профилактика, идоралараро ҳамкорлик, эрта аниқлаш.

Вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлаш, уларнинг назоратсизлиги ва қаровсизлигининг олдини олиш, шунингдек, ҳуқуқбузарлик содир этишга олиб келувчи сабаб ва шарт-шароитларни барвақт аниқлаш бугунги кунда ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг муҳим йўналишларидан биридир.

Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонунида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлар тизими сифатида белгиланган бўлиб, унинг мазмунига ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш вазифалари киради.

Айниқса, оилавий муҳитдаги носоғлом муносабатлар, ота-она ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг ўз мажбуриятларини лозим даражада бажармаслиги, таълим-тарбия жараёнидаги муаммолар, тенгдошлар муҳитининг салбий таъсири, назоратсизлик, зўравонлик ва бошқа ижтимоий омиллар вояга етмаганнинг ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволга тушиб қолишига сабаб бўлиши мумкин.

Шу нуқтаи назардан, профилактика инспекторининг мазкур тоифадаги вояга етмаганлар билан ишлаши фақат содир этилган ҳуқуқбузарликка муносабат билдириш билан чекланмаслиги, балки боланинг ижтимоий муҳити, оилавий шароити, таълим олиши, соғлиғи, бўш вақтини мазмунли ташкил этиши ва унинг зўравонликдан ҳимояланганлик даражасини ҳам

қамраб олиши лозим.

Болаларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш масаласи ҳам мазкур жараённинг ажралмас қисми ҳисобланади. М.Б. Турсунова ўз тадқиқотида болаларга нисбатан зўравонликни тарихий ва ижтимоий-ҳуқуқий нуқтаи назардан таҳлил қилиб, бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг замонавий тизими зўравонлик ҳолати содир бўлганидан кейин чора кўриш билан чекланмаслиги, балки унинг хавф омилларини олдиндан аниқлаш ва профилактик механизмларни ривожлантиришни ҳам талаб қилишини асослайди [1].

Шу жиҳатдан, вояга етмаган фақат ҳуқуқбузарлик содир этиши мумкин бўлган шахс сифатида эмас, балки ҳуқуқбузарлик ёки зўравонликдан жабрланиш хавфи мавжуд бўлган шахс сифатида ҳам баҳоланиши лозим.

Ўзбекистонда мазкур йўналишдаги ҳуқуқий база сўнгги йилларда сезиларли даражада такомиллаштирилди. Хусусан, 2024 йил 14 ноябрда қабул қилинган ЎРҚ-996-сон «Болаларни зўравонликнинг барча шаклларидан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонун болаларни жисмоний, жинсий, руҳий зўравонлик, ғамхўрлик кўрсатмаслик, эксплуатация ва таъқиб этишдан ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асосларини белгилади. Қонун 2025 йил 15 майдан кучга кирган.

Мазкур Қонуннинг эътиборга молик жиҳати шундаки, унда болани ҳимоя қилишнинг якка тартибдаги чоралари нафақат зўравонлик содир этилганидан кейин, балки зўравонлик содир этилиши хавфи мавжуд бўлган ҳолатларда ҳам қўлланилиши назарда тутилган.

Ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганларни эрта аниқлаш

Вояга етмаганнинг ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволга тушиб қолиши, одатда, биргина омил билан изоҳланмайди. Бунда оилавий, ижтимоий, психологик, таълимий ва муҳит билан боғлиқ бир нечта омиллар ўзаро таъсир

қилади.

Шу сабабли профилактика инспектори фаолиятида «ҳуқуқбузарлик содир этган шахс»ни аниқлашдан кўра, «ҳуқуқбузарлик содир этиш ёки ундан жабрланиш хавфи мавжуд бўлган бола»ни барвақт аниқлашга устувор аҳамият бериш мақсадга мувофиқ.

Амалдаги қонунчиликда ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг якка тартибдаги ва виктимологик профилактика йўналишлари мавжуд бўлиб, бу профилактика инспектори фаолиятида хавф омилларини олдиндан аниқлаш ва уларни бартараф этишга имкон беради.

Шу билан бирга, ЎРҚ-996-сон Қонуннинг 26-моддасида зўравонликдан жабрланган ёки зўравонлик содир этилиши хавфи остида бўлган болалар билан ишлашда аниқлаш, хавф омилларини бартараф этиш, ҳаётий вазиятни баҳолаш, ҳимоя режасини ишлаб чиқиш ва уни мониторинг қилиш босқичлари белгиланган.

Ушбу ёндашув профилактика инспектори фаолияти учун ҳам муҳим методологик асос бўла олади.

Шундан келиб чиқиб, профилактика инспектори учун эрта аниқлаш механизми қуйидаги босқичларни қамраб олиши мақсадга мувофиқ:

хавф омилларини аниқлаш → дастлабки ўрганиш → хавф даражасини баҳолаш → индивидуал профилактика режасини белгилаш → масъул субъектларни жалб этиш → натижани мониторинг қилиш.

Мазкур алгоритм профилактика инспектори фаолиятини ҳуқуқбузарлик содир этилгандан кейинги таъсир чораларидан профилактик-аналитик фаолиятга ўтказиш имконини беради.

Якка тартибдаги профилактика ишини такомиллаштириш

Профилактика ишларининг самарадорлиги фақат ўтказилган тадбирлар сони билан эмас, балки уларнинг натижаси билан баҳоланиши лозим.

Шу нуқтаи назардан, профилактика инспектори ҳар бир вояга етмаган бўйича:

Профилактика инспектори боланинг хавф омилларини аниқлаш жараёнида, аввало**,** унинг оилавий муносабатларини, таълим муассасасидаги ҳолатини, тенгдошлари билан муносабатини, бўш вақти қандай ташкил этилганини, салбий одатларга мойиллигини, зўравонликдан жабрланиш хавфини, шунингдек, интернет ва ижтимоий тармоқларнинг салбий таъсирини ўрганиши лозим. Бу маълумотлар бола учун мавжуд хавфларни ўз вақтида аниқлаш, уларнинг сабабларини баҳолаш ва унга нисбатан манзилли профилактик чора-тадбирларни белгилаш имконини беради.комплекс баҳолаши мақсадга мувофиқ.

Бундай ёндашув профилактика чораларини умумий эмас, балки манзилли ташкил этиш имконини беради.

Идоралараро ҳамкорликнинг ўрни

Ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаган билан профилактик ишни биргина ички ишлар органи доирасида самарали ҳал этиш қийин.

Муаммонинг сабаби оилавий, ижтимоий, психологик, таълимий ёки иқтисодий характерга эга бўлиши мумкин. Шунинг учун профилактика инспектори таълим муассасалари, соғлиқни сақлаш, ижтимоий хизматлар, маҳалла ва бошқа тегишли субъектлар билан узвий ҳамкорлик қилиши зарур.

ЎРҚ-996-сон Қонунда ҳам болаларни зўравонликдан ҳимоя қилишда бошқа субъектлар билан ҳамкорлик қилиш, болаларни аниқлаш ва зарур якка тартибдаги чораларни қўллаш механизмлари белгиланган. Хусусан, Қонуннинг 27-моддасида ваколатли давлат органи ички ишлар органлари билан биргаликда зўравонликдан жабрланган ёки зўравонлик хавфи остида бўлган болаларни аниқлаш ва ҳисобини юритиши белгиланган.

Шунинг учун профилактика инспектори аниқланган муаммони фақат

қайд этиб қўймасдан, уни ҳал қилишга ваколатли субъектни белгилаши ва натижани мониторинг қилиши лозим.

Зўравонликдан ҳимоя қилиш ва виктимологик профилактика

Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишда профилактиканинг муҳим йўналишларидан бири зўравонлик хавфини эрта аниқлашдир.

ЎРҚ-996-сон Қонун болаларга нисбатан зўравонлик тушунчасини кенг қамраб олади. Унда жисмоний, жинсий, руҳий зўравонлик, ғамхўрлик кўрсатмаслик, эксплуатация ва буллинг болаларга нисбатан зўравонликнинг шакллари сифатида белгиланган.

Бу профилактика инспектори фаолиятида муҳим ўзгаришни талаб қилади. Яъни инспектор боланинг хулқидаги кескин ўзгаришлар, оиладаги низолар, таълимдан узоқлашиш, тенгдошлар таъсири, буллинг ва бошқа хавф индикаторларига эътибор қаратиши лозим.

Шу маънода, боланинг ҳуқуқбузарлик содир этиш хавфинигина эмас, балки ҳуқуқбузарлик ёки зўравонликдан жабрланиш хавфини ҳам баҳолаш профилактиканинг муҳим қисми ҳисобланади.

Профилактика инспектори фаолиятини рақамлаштириш

Замонавий шароитда профилактика инспектори фаолиятида ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.[6]

Рақамли технологиялар профилактика инспектори фаолиятида хавф гуруҳидаги вояга етмаганлар ҳақидаги маълумотларни тизимлаштириш, турли субъектлардан келиб тушаётган маълумотларни умумлаштириш, мавжуд хавф омилларини таҳлил қилиш, профилактик тадбирларни режалаштириш, амалга оширилган чора-тадбирлар натижасини кузатиш ҳамда такрорий ҳуқуқбузарлик ёки зўравонлик содир этиш хавфини баҳолаш имкониятларини кенгайтиради. Бу эса профилактик ишларни янада аниқ, тезкор ва манзилли ташкил этишга хизмат қилади.

Бироқ рақамлаштириш фақат маълумотларни электрон шаклга ўтказиш билан чекланмаслиги керак. Энг муҳими, маълумотлардан аналитик қарор қабул қилиш воситаси сифатида фойдаланишдир.[7]

Профилактика инспектори фаолиятини такомиллаштириш бўйича таклифлар

Тадқиқот натижасида қуйидаги таклифлар илгари сурилади:

Биринчидан, вояга етмаганнинг ижтимоий хавф даражасини баҳолашнинг ягона индикаторларини ишлаб чиқиш.

Иккинчидан, профилактика инспектори фаолиятида:
«аниқлаш → баҳолаш → манзилли таъсир → реабилитация → мониторинг» моделини жорий этиш.

Учинчидан, профилактика инспектори ва ижтимоий хизматлар ўртасида ахборот алмашинувининг аниқ механизмини шакллантириш.

Тўртинчидан, зўравонликдан жабрланган ёки зўравонлик қурбони бўлиш хавфи мавжуд бўлган болалар бўйича профилактика инспекторининг ҳаракатларини таълим, тиббиёт ва ижтимоий хизматлар билан мувофиқлаштириш.

Бешинчидан, профилактика инспекторларининг болалар психологияси, виктимология, зўравонликни эрта аниқлаш ва бола билан мулоқот қилиш усуллари бўйича амалий кўникмаларини мунтазам ошириш.

Олтинчидан, профилактика ишларининг натижадорлигини ўтказилган тадбирлар сони билан эмас, балки хавф омилларининг бартараф этилганлиги, боланинг ижтимоий ҳолатидаги ижобий ўзгаришлар ва ҳуқуқбузарликнинг такрорланмаслиги асосида баҳолаш.

Ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганлар билан ишлаш профилактика инспектори фаолиятининг энг масъулиятли йўналишларидан биридир.

Мазкур фаолият ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш билан бир

қаторда, бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, зўравонлик хавфини бартараф этиш ва вояга етмаганни ижтимоий реабилитация қилиш вазифаларини ҳам қамраб олади.

Амалдаги қонунчилик таҳлили шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда мазкур соҳанинг ҳуқуқий асослари тобора такомиллашмоқда. Айниқса, ЎРҚ-996-сон Қонун билан болаларни зўравонликдан ҳимоя қилишда аниқлаш — баҳолаш — ҳимоя режасини ишлаб чиқиш — мониторинг каби босқичларнинг ҳуқуқий жиҳатдан белгилаб қўйилгани профилактика амалиёти учун муҳим асос ҳисобланади.[8]

Шу сабабли профилактика инспекторининг ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганлар билан ишлашини эрта аниқлаш — хавфни баҳолаш — индивидуал профилактика — ижтимоий реабилитация — мониторинг тамойили асосида ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Бундай ёндашув профилактика инспекторининг ролини фақат ҳуқуқбузарлик содир этилганидан кейин чора кўрувчи субъект сифатида эмас, балки ҳуқуқбузарлик ва зўравонлик хавфини олдиндан аниқловчи, боланинг хавфсиз ижтимоий муҳитини шакллантиришга кўмаклашувчи ва профилактик жараённи мувофиқлаштирувчи субъект сифатида кучайтиради.

REFERENCES:

1. Турсунова М.Б. Болаларга нисбатан зўравонликнинг тарихий шаклланиш босқичлари ва унинг ижтимоий-ҳуқуқий хусусиятлари. — Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2010 йил 29 сентябрдаги ЎРҚ-263-сон «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни.

3. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги ЎРҚ-371-сон «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни.
4. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 14 ноябрдаги ЎРҚ-996-сон «Болаларни зўравонликнинг барча шаклларидан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни.
5. БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси. 1989 йил 20 ноябрь.
6. Xayitovich, Y. J. (2021). Admission to the citizenship of the Republic of Uzbekistan in a simplified manner basics and conditions. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(3), 1421-1424.
7. Xayitovich, Y. D. (2026). TRANSPORT HUQUQI MUSTAQIL HUQUQ TARMOQI SIFATIDA: NAZARIY ASOSLAR, QIYOSIY TAHLIL VA O‘ZBEKISTON QONUNCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 6(2), 67-71.
8. INTELLEKTNI, R. (2021). O ‘ZBEKISTONDA TRANSPORT SOHASINI RAQAMLASHTIRISH VA UNDA SUN’IY INTELLEKTNI QO ‘LLASHNING HUQUQIY MUAMMOLARI. Государство и право, (8), 84-91.